

Zimmermannova polemika s Vernićem i Lachom

LJUDEVIT HANŽEK

Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

UDK 1 Zimmermann, S.
1(091)(497.5)"19"
141.319.8

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 5. 5. 2013.
Prihvaćen: 10. 6. 2013.

Sažetak

Stjepan Zimmermann bio je uključen u dvije polemike oko svoje knjige *Duševni život* koja je tiskana 1932. godine, a sadržava opći pregled empirijske i filozofske psihologije. Jedna je polemika bila između Zimmermanna i Zdenka Vernića. Vernić misli da je knjiga obična promidžba neotomističke crkvene filozofije, a Zimmermannu prigovara i manjak originalnosti u istraživanju problematike. Josip Lach je pak u svojoj recenziji knjige iznio nekoliko prigovora, tvrdeći da su neke teze nejasne; općeniti Lachov prigovor upućen je manjku skolastičke filozofije u knjizi.

Zimmermann odgovara Verniću tvrdnjom da su sve teze u knjizi argumentirane na strogo znanstven način te da se zbog toga ne radi o vjerskoj promidžbi, unatoč slaganju teza iz knjige s vjerskim istinama katolicizma, dok Lachu odgovara tezom da u knjizi tog obima i te namjene naprosto nema mjesta za detaljniji prikaz tematike iz neoskolastičke perspektive.

Ključne riječi: Stjepan Zimmermann, Zdenko Vernić, Josip Lach, jastvo, psihologija, filozofija, neotomizam

Uvod

Knjiga *Duševni život* (1932) Stjepana Zimmermanna bila je predmetom dviju javnih polemika u razdoblju od 1932. do 1933. godine. Jedna se od polemika vodila između Zimmermanna i Zdenka Vernića, dok su u drugoj sudjelovali Zimmermann i Josip Lach. Neposredni povod tim polemikama bile su recenzije *Duševnog života* koje su objavili Vernić i Lach. U ovome ću članku prikazati i ocijeniti obje polemike, navodeći kritike koje su Vernić i Lach uputili Zimmermannovoj knjizi te Zimmermannove odgovore na te kritike.

1. *Duševni život*

Duševni život knjiga je na razmeđu filozofije i psihologije. Neke teme obrađene u knjizi spadaju uglavnom pod područje istraživanja psihologije (npr. rasprave o fiziologiji osjeta), neke su skoro isključivo filozofski intonirane (debata između materijalizma i dualizma) dok je veliki dio tema zanimljiv i filozofima i psiholozima. Zimmermann donosi opći pregled suvremene empirijske i filozofske psihologije zadovoljavajući potrebe jednog sveučilišnog udžbenika. Pretežno udžbenička narav knjige ne znači da su suprotstavljene teze posve neutralno prikazane – u mnogim se pitanjima Zimmermann jasno opredjeljuje za jedan stav, argumentirajući taj stav i kritizirajući njemu suprotni.

Knjiga je podijeljena u dva velika dijela: 1. *O doživljajima i njihovom svijesnom jedinstvu* te 2. *O naučnom upoznavanju duševnoga života ili psihologiji*. U prvome dijelu Zimmermann obrađuje vrste doživljaja (svjesnih stanja) kao što su: doživljaji znanja, čuvstvovanja i voljni doživljaji te jedinstvo tih doživljaja i njihovu neraskidivu vezu sa jastvom, tj. subjektom svijesti. U drugome su dijelu poglavlja o anatomiji i fiziologiji živčanog sustava, zatim poglavlja koja obrađuju empirijsku i filozofijsku psihologiju, povijest psihologije i na kraju poglavlje o psihologiji u vezi sa znanstvenim nazorom na svijet.

2. *Polemika s Vernićem*

Zdenko Vernić objavio je recenziju *Duševnog života* u *Morgenblattu* 26. lipnja 1932. Ta je recenzija dosta oštro sročena, pa je shodno tome i čitava polemika koja je uslijedila bila poprilično intenzivna i na trenutke čak i žučna.

Prvi Vernićev prigovor odnosi se na originalnost Zimmermannova istraživačkog rada (Vernić 1932a, 6). Vernić naime ne smatra Zimmermanna samostalnim istraživačem psihologije; Zimmermann samo proučava djela o psihologiji i onda na temelju tog proučavanja piše svoje knjige. Jasna je implikacija tog stava – Zimmermannov se rad na polju psihologije ne može smatrati originalnim i time je *ipso facto* diskreditiran. Sam Zimmermann tu tezu interpretira upravo na taj način; govoreći o Vernićevu prigovoru, tumači ga:

»To bi dakle značilo, da su moje knjige kompilacija, ili barem da sam u njima eksploatirao tuđa djela.« (Zimmermann 1932b, 491)

U odgovoru na to Zimmermann kaže kako je istina da se on ne bavi eksperimentalnom psihologijom, te u tom smislu nema samostalnih istraživanja koja može prikazati kao svoja, ali se ne slaže s odricanjem originalnosti svakom radu koji nije isključivo eksperimentalne naravi (Zimmermann 1932b, 491).

On se (Zimmermann) bavi teorijskom psihologijom, a bilo bi previše reći da je samostalno istraživanje nemoguće na polju teorijske psihologije. Slijedeći taj argument, moglo bi se reći da nije ni bilo nikakvog samostalnog rada na području psihologije do druge polovice 19. stoljeća. Zatim iznosi analogiju s teorijskom fizikom:

»Poricati opravdanost i potrebu teoretske uz eksperimentalnu psihologiju značilo bi, analogno, osim eksp. ne priznati još i teoretsku fiziku. Zadaća je teoretske psihologije da – preuzimajući materijal iz eksperimentalne psihologije – nebrojene pojedinačne empirijski nađene činjenice složi u pregledni sistem <...>« (Zimmermann 1932b, 492)

I dok se eksperimentalni psiholozi bave rješavanjem specifičnih pitanja, teoretskog psihologa zanima pronalazak cjelovite teorije kojom bi usustavio sve činjenice do kojih su eksperimentalni psiholozi došli (Zimmermann 1932b, 492). Nadalje, dok se odgovori na pitanja u eksperimentalnoj psihologiji rješavaju detaljnom i preciznom analizom pojedinačnih problema i otkrivanjem uzročnih veza između različitih elemenata, organski i holistički karakter »viših« doživljaja (spoznajni, estetski, religijski...) čini takav pristup neprikladnim (Zimmermann 1932b, 493). Nemoguće je primijeniti eksperimentalne metode na polju takvih doživljaja zbog nemogućnosti osiguranja prve pretpostavke eksperimentalnog postupka, a to je izolacija svih onih faktora koji sudjeluju u proučavanom događaju – svi su duševni doživljaji povezani u jedinstvenu cjelinu svijesti te se nijedan od njih ne može promatrati u kontroliranim uvjetima (Zimmermann 1932b, 493). Zimmermann kao cilj svog rada na području psihologije navodi upravo sistematizaciju nepreglednog mnoštva činjenica do kojih se došlo istraživanjima u prethodnih pola stoljeća (više-manje) – sistematsko utvrđivanje osnovnih pojmova, preuzimanje onoga što je sigurno od raznih nazora te upoznavanje čitaoca sa psihičkim zakonima, a sve sa svrhom shvaćanja cjeline duševnog života (Zimmermann 1932b, 493). Izvjesna se gorčina može detektirati u tonu Zimmermannove rečenice:

»Smije li dakle g. V. naprosto poricati samostalnost psihološkog istraživanja u mojoj knjizi? Zar on ne zna da se toliko-godišnjim mučnim radom teško stečena duhovna svojina ima barem toliko poštivati kao i tuđa materijalna, radom stečena dobra?« (Zimmermann 1932b, 494)

U drugom se odgovoru Zimmermann poziva na trideset godina savjesnog i svakodnevnog rada na području filozofije i psihologije, te na svoju korespondenciju s priznatim psiholozima tog doba (Zimmermann 1932e, 2).

Ukoliko je Vernić uistinu mislio da je jedino mjerilo originalnosti intelektualnog rada bavljenje eksperimentalnim istraživanjem, Zimmermann je

posve u pravu. Naprosto nije održiva teza da se neki rad ne može smatrati samostalnim i originalnim samo zato što nije plod eksperimentiranja – time bi se posve diskreditirala svaka vrijednost teorije, čime bi i samo eksperimentalno istraživanje postalo besmisleno (čemu eksperiment ako ne služi izgradnji uspješne teorije; pitanje je je li uopće moguć eksperiment bez ikakve teorije u pozadini (Hanson 1958, 4-31)). Međutim Vernićev odgovor na Zimmermannov odgovor daje naslutiti da se u njegovu izvornom prigovoru možda radilo o nečem drugom. Komentirajući Zimmermannov navod o korespondenciji s priznatim istraživačima, Vernić kaže:

»Profesor Zimmermann ne smije se pozivati ni na Lindworskoga ni na Gemellia. Ti teolozi su ujedno i pravi psiholozi i stručnjaci istraživači, koji ne daju, da im se njihove teologijske teze pletu u naučni rad. Oni rade i u laboratorijima i iznose rezultate, kako su ih našli. Njihov samostalni istraživački rad je poznat i priznat. Oni nisu teolozi, koji pišu knjigu o istraživanjima drugih ljudi, već sami istražuju psihologijska fakta i njihove zakonitosti. Imaju svoje vjersko i filozofijsko uvjerenje, ali ga razlikuju od one istine koju im daje naučno istraživanje.« (Vernić 1932b, 3)

U navedenim je rečenicama stavljen snažan naglasak na potrebu neovisnosti rezultata znanstvenog istraživanja od pozadinskih filozofskih i vjerskih uvjerenja, i to više nego na potrebu eksperimentalnog istraživanja. Shodno tome možda je i izvorni Vernićev prigovor bio uperen ne toliko protiv manjka eksperimentalnih istraživanja u Zimmermannovu djelu, već na manjak objektivnosti uslijed prihvaćanja određenih filozofskih i teoloških uvjerenja.¹ Ta je interpretacija još plauzibilnija kada se uzme u obzir druga Vernićeva kritika Zimmermannove knjige.

Vernić kao najveći problem knjige smatra propagandu neotomističke filozofije koja se u njoj nalazi (Vernić 1932a, 6). Prema Verniću nigdje se ne vidi da je Zimmermannu cilj spoznaja radi spoznaje same, već mu je u prvom redu na pameti širenje crkvene filozofije izgrađene na aristotelovskim temeljima. To je nedopustivo, jer se na taj način jednom multikonfesionalnom društvu nudi znanstvena propaganda filozofskih načela katolicizma (Vernić 1932a, 6). U drugom tekstu, u kojem odgovara na Zimmermannov odgovor

¹ Osim toga svakako valja istaknuti da pojam teorijske psihologije kojim Zimmermann barata nije posve jasan. U odgovoru na Vernićevu kritiku on taj izraz koristi za označavanje svakog rada na polju psihologije koji ne uključuje eksperiment kao dominantan faktor – u to bi na primjer spadala sistematizacija činjenica o psihičkom životu čovjeka do kojih se došlo eksperimentalnim putem. Međutim čitanjem *Duševnog života* postaje jasno da teorijska psihologija za Zimmermanna nužno uključuje i filozofijsku psihologiju, koja se pak ne bavi sistematizacijom činjenica o psihičkom životu čovjeka u svrhu objašnjavanja psihičkih procesa; osnovno je pitanje filozofijske psihologije ono o metafizičkom statusu ljudskoga duha, tj. duše.

na tu kritiku, Vernić ponavlja optužbu. U svakom se trenu pri čitanju knjige vidi da je Zimmermann teolog i to katolički teolog neotomističkog smjera, a to nije usmjerenje moderne psihologije (Vernić 1932a, 6). Zimmermann na to odgovara sljedećim argumentima: nigdje se u knjizi ne spominje katolicizam; osim svoga stava Zimmermann navodi i tumači i druge, često radikalno drugačije poglede na određeno pitanje; svoje stavove ne argumentira pozivajući se na vjerski autoritet, već logičkim izvodom iz empirijski utvrđenih premisa; nije tako da je slaganje njegovih filozofskih teza s katolicizmom problematično zbog multikonfesionalnosti tadašnje države zato što i sve ostale iole značajnije religije u državi prihvaćaju te teze; isti taj nazor zastupali su i veliki grčki filozofi nekoliko stoljeća prije Krista; iz znanstvenih se razloga mora govoriti i o stavovima koji su bliski nekoj religiji, ukoliko su oni relevantni u pogledu svoje prihvaćenosti i utjecaja (Zimmermann 1932b, 491). Na koncu Zimmermann primjećuje da bi, koristeći se istom argumentacijom, on mogao optužiti Vernića za protuvjersku i komunističku propagandu zato što on (Vernić) zastupa suprotne stavove. Isto tako navodi zanimljivu činjenicu da, dok mu jedan recenzent zamjera nedovoljnu vidljivost skolastičke filozofije u knjizi (misli na Lacha), drugi mu predbacuje njen višak (Zimmermann 1932f, 2). Zimmermann također tvrdi da nema ništa sporno u tome što se neki znanstveni i filozofski nazor može slagati s vjerskim istinama; to ne znači odmah da taj znanstvenik ili filozof vrši vjersku propagandu – ukoliko se stav potkrijepi strogim metodama logike i znanstvenog argumentiranja općenito, ni o kakvoj vjerskoj propagandi nema riječi (Zimmermann 1932f, 2). Vernić nije uvažio takav odgovor te je u drugom tekstu ponovio svoje kritike; Zimmermannovo pozivanje na Aristotela kao primjer pretkršćanskog filozofa koji zastupa iste teze odbacuje primjedbom kako je općepoznato da je tomistička psihologija samo prokomentirana aristotelovska nauka o duši i time činjenica slaganja s Aristotelovim stavom ne može biti dokaz filozofske objektivnosti (Vernić 1932b, 3). Rasprava je o ovome pitanju na trenutke postala i pomalo neukusna. Naime kao argument protiv Vernićevih kritika Zimmermann se poslužio zaista iznenađujućom tezom. Vernić je nekoliko godina prije čitave ove polemike (točnije, 1927. godine) recenzirao Zimmermannovu knjigu *Psihologija za srednja učilišta*, i to u pozitivnom tonu, pohvalivši njenu objektivnost i skromnu prisutnost filozofske analize. Sada Zimmermann pak tvrdi da su *Psihologija za srednja učilišta* i *Duševni život* jedna te ista knjiga, sa samo marginalnim razlikama. Kako je to onda moguće da isti recenzent u razmaku od nekoliko godina jednu te istu knjigu posve različito ocijeni (Zimmermann 1932e, 2)? Razlog tomu Zimmermann vidi u neraščišćenim osobnim računima između njega i Ramira Bujasa, koji je dobar Vernićev prijatelj (Zimmermann 1932b,

494; Zimmermann 1932f, 2).² Vernić na tu tezu odgovara brojanjem stranica u pojedinoj knjizi na kojima se zastupaju tomističke teze! Tako nalazi da u *Psihologiji za srednja učilišta* ima 7 stranica filozofske psihologije na 160 stranica teksta, što je oko 5% cijele knjige (Vernić 1932b, 2). U *Duševnom životu* taj se broj pak penje na 50 stranica od njih 312, što je čitavih 16% knjige (Vernić 1932b, 3). Treba naglasiti da je sporna metoda kojom je Vernić došao do brojke od 50 stranica – on je poglavlju o filozofskoj psihologiji (23 stranice) dodao i poglavlje o mjestu psihologije u širem korpusu ljudskoga znanja, pretežno drugih znanosti, koje ima 27 stranica. Nije jasno zašto bi to poglavlje trebalo poslužiti kao dokaz Zimmermannove skolastičke orijentacije, jer je u njemu teško pronaći standardne skolastičke teze (hilemorfizam, nauka o supstanciji i akcidentima, distinkcija potencijalnosti i aktualnosti,...).

Što se samog pitanja širenja neotomističke propagande tiče, dojam je da je Vernić ipak malo pretjerao. Istina je da su sve metafizičke teze o ljudskom duhu koje Zimmermann zastupa sukladne s tomističkom filozofijom, ali je isto tako istina da u svom općem obliku to nisu teze specifične za tomizam. Duhovnost ljudske duše, razumska spoznaja kao ona koja nadilazi svaki senzitivni sadržaj, sloboda volje,... sve su to teze koje prihvaća svaki kršćanski filozof (jer nije svaki kršćanski filozof tomist, čak ni u ono doba), a i mnogi filozofi koji se ne smatraju kršćanskima ili filozofima bilo koje vjere.³ Još je znakovitiji način izlaganja i argumentiranja tih teza. Neki momenti u Zimmermannovoj knjizi jesu jasno tomistički intonirani. Jedan od argumenata za duhovnost duše jest spoznajna moć apstrakcije općih svojstava iz pojedinačnih osjetnih sadržaja (Zimmermann 1932a, 59). Kasnije, u filozofskoj raspravi o duši, Zimmermann izrijekom zastupa stav o nužnom jedinstvu tijela i duše za postojanje potpunog ljudskog bića, te se poziva na aristotelovski hilemorfizam pri tome, koristeći se pojmovima forme, entelehije,... (Zimmermann 1932a, 230). Međutim valja biti pravedan pa reći da čak i u tim dijelovima knjige ne vrvi baš sve od tomističkih izraza – ne mogu se baš često naći termini poput »akcidentalna forma«, »prva aktualnost«, »materija označena kvantitetom«, »subzistencija«,... Zimmer-

² Prema informacijama koje Zimmermann donosi, spor je nastao kada je Bujas podigao tužbu protiv Zimmermanna zato što je ovaj ustvrdio da Bujasova predavanja o Freudu i Adleru nisu točan prikaz njihove nauke. Vernić je ponudio Zimmermannu svoje usluge posredovanja, što je ovaj pak odbio i tako se spor nastavio. U čitavu su priču navodno bili uključeni i neki masoni (Zimmermann 1932b, 494)! Vernić je kategorički odbio mogućnost da taj spor ima veze s njegovom negativnom recenzijom (Vernić 1932b, 2). Dobar prikaz te polemike i čitavog sudskog procesa vezanog uz nju donose Ljiljana Filipović (Filipović 1997), Zlatko Posavac (Posavac 2002) i Stipe Kljajić (Kljajić 2011).

³ Ne treba ni spominjati činjenicu da su, što se tiče metafizike duše, sve tri zapadne mono-teističke religije jako slične.

mann svoje teze uglavnom formulira nešto općenitijim i teorijski neutralnijim rječnikom od toga, a u pojedinim je trenucima lako prepoznati i utjecaj nekih modernih filozofa. Npr. naglasak na neprotežnosti duše kao ključnom argumentu za njenu duhovnost podsjeća na Descartesa (Zimmermann 1932a, 225), dok važnost sintetiziranja pri suđenju evocira Kanta (Zimmermann 1932a, 56). Ne može se reći da Zimmermann slijedi bilo kojega od tih filozofa, ali njihov je utjecaj ipak jasno prisutan u njegovu mišljenju. Nadalje, makar su Zimmermannovi stavovi jasni, on ipak prikazuje i druge poglede na određenu problematiku – tako pojašnjava svom stavu suprotstavljene spoznajne teze, kao i različite vrste materijalizma u filozofskoj psihologiji (među ostalim). Zbog svega je toga Verničev prigovor ipak slabo utemeljen i preoštar.

3. Polemika s Lachom

Josip Lach objavio je recenziju Zimmermannove knjige u *Bogoslovskoj smotri* 1933. godine, malo nakon Zimmermannove polemike s Verničem.⁴ Ne može se reći da je opći ton Lachove recenzije negativan; on na više mjesta hvali Zimmermannovu erudiciju i trud koji stoje u pozadini ove knjige (Lach 1932, 396), a posebno ističe dobar način predstavljanja materije – Zimmermann na početku nekog poglavlja daje minimalnu definiciju nekog pojma, a onda ju konstantno nadograđuje, precizira i upotpunjuje (Lach 1932, 396). Lach smatra kako su time i čitaoci koji ništa ne znaju o problematici elegantno u nju uvedeni. Ipak, usprkos pozitivnom općem tonu recenzije, Lach ima neke zamjerke koje vrlo jasno ističe (on ih uvijek ističe kao prijedloge za poboljšanje samog teksta, ali prigovor sadržan u tim prijedlozima vrlo je jasan).

Prva tema koje se Lach hvata jest odnos opaženog predmeta i opažajnog sadržaja. Naime u dijelu knjige u kojem Zimmermann govori o vrstama doživljaja (svjesnih stanja), a posebno o »opažajnom znanju« (Zimmermann 1932a, 15), Zimmermann razlikuje opažajni sadržaj od opaženog predmeta.⁵ Opaženi predmet fizički je predmet kojega je subjekt iskustveno svjestan, a opažajni se sadržaj sastoji od opaženih svojstava samoga predmeta (Zimmermann 1932a, 15). Za razliku od opaženoga predmeta, čija je egzistencija neovisna o subjek-

⁴ Broj *Bogoslovske smotre* u kojem je Lachova recenzija objavljena tiskan je u veljači 1933, ali je to zapravo planirani treći broj za 1932. godinu. Stoga ću ga u tekstu citirati kako je označeno u časopisu.

⁵ Tu problematiku u Zimmermanna tematizira Škarica (Škarica, 2004; Škarica, 2009).

tu opažanja, opažajni sadržaj zavisan je od subjektive svijesti, tj. ne pripada fizičkom svijetu, već je dio subjektiva duševnog života.⁶

»Opažajni se dakle sadržaj nalazi u mome doživljavanju, u *mojoj svijesti* (on je nešto subjektivno ili usvijesno), a opaženi je predmet *izvansvijestan*.« (Zimmermann 1932a, 15)

Razlog za tu tezu činjenica je da se opažajni sadržaj u različitim subjektiva svijesti može razlikovati čak i kada opažaju isti predmet, a i u jednog se subjekta opažajni sadržaj može mijenjati onda kada opaženi predmet ostaje isti (Zimmermann 1932a, 15). Lach se pita:

»«...» za koja svojstva izvanjskoga predmeta ja znam pomoću osjetnoga opažanja? Čas prije je rečeno da opažajući izvanjski predmet znam za njegova svojstva, a sad smo čuli da ta 'njegova (predmeta) svojstva' jedan opaža ovako, a drugi onako. Koje je onda od ta dva opažena svojstva, svojstvo samoga predmeta?« (Lach 1932, 397)

i

»«...» nije naime, sasvim jasno, da li se izraz 'subjektivno' odnosi samo na opažajni sadržaj kao takav, ili i na njegovu spoznajnu vrijednost.« (Lach 1932, 397)

Zimmermannov je odgovor na to pitanje pomalo nejasan. On kaže da se izraz »subjektivno« ne odnosi ni na opažajni sadržaj »kao takav«, a još manje na njegovu spoznajnu vrijednost, već se odnosi na način egzistencije opažajnog sadržaja (Zimmermann 1932c, 494). Nije odmah jasno u čemu se sastoji Lachovo i Zimmermannovo neslaganje, ako ga uopće ima. Iz formulacije Lachova pitanja dalo bi se zaključiti da je ono što mu je ostalo nejasno upravo to postoji li opažajni sadržaj u svijesti svakog pojedinca koji opaža neki predmet ili je samo njihov stav o tom sadržaju subjektivan. Zimmermann u svom odgovoru, kao i u knjizi, jasno kaže da se radi o subjektivnom postojanju – opažajni sadržaj nešto je što nema egzistenciju neovisnu o subjektu. Zimmermann međutim smatra da postoji nekakva razlika između te teze i Lachove teze o subjektivnosti opažajnog sadržaja »kao takvoga«. Dalje se u polemici to pitanje ne javlja pa je teško reći o čemu se točno radilo.

Drugi prigovor koji Lach upućuje Zimmermannu odnosi se na nejasan smisao izraza »niže« i »više« jastvo (Lach 1932, 397). Zimmermann naime razlikuje niže jastvo kao nejasno znanje o samome sebi kao izvoru životnih potreba, dok je više jastvo izvor spoznajnog i voljnog djelovanja (Zimmermann 1932a, 137).

⁶ Duševni je život pak sveukupnost subjektivnih svjesnih stanja: »Duševni je život cjelokupnost doživljaja, koji pripadaju pojedinom čovjeku, i za koje taj pojedinac – pojedinačni 'ja' – svijesno zna.« (Zimmermann 1932a, 3).

Lacha pak zanima odnosi li se ta razlika na same subjekte doživljaja ili na neko svojstvo samih doživljaja. Prva bi opcija bila izuzetno problematična jer bi implicirala postojanje više međusobno različitih subjekata svijesti unutar jednog čovječjeg organizma (Lach 1932, 398). Doduše, iz Lachove se formulacije te primjedbe da zaključiti da nije zapravo pomislio kako Zimmermann govori o različitim subjektima svijesti, ali svejedno (ili upravo zato!) navodi mogućnost različitog interpretiranja tih izraza.⁷ Zimmermannov odgovor nedvosmisleno pokazuje da je prva od dviju interpretacija koje Lach spominje ona ispravna. »Niže« i više »jastvo« zapravo označavaju »dvostruki svijesni stepen jednog jastva« (Zimmermann 1932c, 495). Na drugom mjestu to pojašnjava ovako: svjesni subjekt nije izravno dostupan samome sebi kao predmet znanja, već je njegovu narav moguće spoznati samo neizravno, putem spoznaje naravi svjesnih doživljaja, koji su imanentni jastvu (Zimmermann 1933, 157). Ti se doživljaji pak mogu podijeliti u »niže« i »više«, te se time i narav jastva koje se preko njih očituje samome sebi može nazvati »nižom« ili »višom« (Zimmermann 1932c, 495; Zimmermann 1933, 157). Nema govora dakle o dvama različitim subjektima svijesti, već se radi o dvama različitim osobinama ili stupnjevima jastva koje se spoznaju posredstvom različitih vrsta doživljaja:

»Pa kako doživljaje možemo razlikovati u 'niže' i 'više', jednako možemo u razvitku svijesti jastva razlikovati dvostruki stepen doživljujućeg jastva.« (Zimmermann 1933, 157)

Možda najozbiljniji i najbolje utemeljen Lachov prigovor Zimmermannu jest onaj o nejasnom odnosu između subjekta svijesti te čovjeka kao jedinstva tijela i razumske duše. Lach kaže da se iz Zimmermannova izlaganja problematike ne može zaključiti smatra li da je »ja«, kao subjekt svijesti, nešto različito od tijela, a zajedno s tijelom čini čitavoga čovjeka, ili je pak i ljudsko tijelo sastavni dio toga »ja« (Lach 1932, 398). Drugim riječima, što čini osobu – čitav čovjek ili samo čovjekov duh (izvor i subjekt razuma)?⁸ Zimmermann u jednom odgovoru ukratko definira čovjeka kao »jastveni subjekat tjelesno-duševne naravi« (Zimmermann 1932c, 495), te tvrdi da se u empirijskom dijelu psihologije (iz tog dijela knjige Lach izvlači problematične citate) ne treba govoriti o metafizičkoj vezi duše i tijela. Zadaća je empirijske psihologije pojasniti samo

⁷ »Kako bi na osnovu ovoga razlikovanja, mogao možda još ko doći na misao da postoje u čovjeku dva 'ja', to mi se ovo razlikovanje između 'nižeg' i 'višeg' ja čini manje zgodnim.« (Lach 1932, 398)

⁸ To je problem s kojim se svaki kršćanski filozof morao ozbiljno suočiti – kako uskladiti s jedne strane duhovnost duše (koja je nužna za dokaz njene besmrtnosti) i s druge strane esencijalno tjelesni karakter ljudskog bića (Vereš 2005, 395–408; Kenny 2004, 129–143)? Zimmermann zastupa obje teze u svojoj knjizi, zbog čega se i našao pred ovim problemom.

duševnu aktivnost jastvenog subjekta, ne i narav odnosa tog subjekta prema tijelu (Zimmermann 1932c, 495). U drugom svom odgovoru proširuje tezu tvrdeći da tek na filozofsku psihologiju spada govoriti o odnosu duše i tijela (Zimmermann 1933, 156). Empirijska psihologija definira čovjeka kao subjekta duševnog života razumske naravi. Ta je razumska narav čovjekova temelj samosvijesti, i u empirijskoj je psihologiji nužna za adekvatnu definiciju čovjeka (kao ono što čovjeka čini osobom, za razliku od životinja).⁹ Tek nakon shvaćanja jastva kao subjekta i uzroka duševnog života na red dolazi pitanje o vezi tog jastva i tijela (Zimmermann 1933, 156). To je, mislim, neproblematično. Nema ničega spornoga u tome da, u sklopu empirijske psihologije, čovjeka definiramo kao subjekta duševnog života sposobnog za samosvijest. Iz toga ne slijedi da ljudsko tijelo nije sastavni dio tog subjekta, kao što ne slijedi ni da jest; dilema materijalizam ili dualizam ne može se riješiti pozivanjem na samu činjenicu svijesti. Ono što jest ponešto problematično za Zimmermannovu poziciju jest činjenica da on uistinu izraze »ja« i »jastvo« često primjenjuje samo na čovjekovu dušu ili duh, a to i sam priznaje (Zimmermann 1933, 157). Nadalje, ako kaže da jastvo nije izravno spoznatljivo, to može vrijediti samo za duhovni dio jastva – nečije je tijelo izravno dostupno njegovim / njezinim osjetilima (vidom je moguće opaziti brojne dijelove svog tijela, a propriocepcija i kinestezija posebno su zanimljive. Te su naimе komponente somatosenzornog sustava slične introspekciji utoliko što posjeduju osjet vlastitosti – *the sense of ownership* – sastavni je dio proprioceptivnog iskustva to da njegov predmet pripada *meni*). Ako je pak tako da jastvo možemo spoznati samo neizravno, tj. promatranjem njegovih učinaka, a pod učincima se misli na doživljaje (dakle stanja svijesti) i ako se argumentira da su ti doživljaji nematerijalni (Zimmermann 1932a, 222; Zimmermann 1932a, 224), onda se opet izraz »jastvo« koristi za označavanje samo onog duhovnog elementa u čovjeku. Zimmermann na nekoliko mjesta naziva i tijelo supstancijom (Zimmermann 1932a, 231; Zimmermann 1933, 157), te čovjeka naziva jedinstvom dviju supstancija (Zimmermann 1932a, 231). Sljedeći je citat slikovit:

»I tu se tek ispostavlja, da 'ja' obuhvata dušu i tijelo, da su to dvije supstancije ujedinjene u čovjeku.« (Zimmermann 1933, 156-157)

Istina, Zimmermann naglašava da su to dvije nepotpune supstancije i da ni jedna ni druga nije sasvim svoja, ali to ne umanjuje činjenicu da ih ipak razlikuje kao supstancije. Ako je jastvo izvor i subjekt razumske naravi, a razumska spo-

⁹ Samosvijest je prema Zimmermannu sud da se moj »ja« razlikuje od svake druge stvari i od svakog drugog jastva (Zimmermann 1932a, 116). Takva definicija samosvijesti čini očitom ključnu ulogu razuma u pojašnjenju pojma osobe (razum je apsolutno nužan za mogućnost suđenja).

znaja je duhovna i o tijelu neovisna (Zimmermann 1932a, 233), iz toga slijedi da je jastvo duhovni dio čovjeka, o tijelu neovisan. Pitanje je međutim treba li inzistirati na tom Zimmermannovu korištenju izraza »supstancija« za tijelo. Možda se radi samo o nespretnom izražavanju, a ne o nedosljednosti unutar teorije. Temeljni smisao Zimmermannovih teza jasan je: čovjek jest esencijalna zajednica tijela i duše, ali duša je spiritualne naravi (što znamo po njenoj moći razumske spoznaje) te je kao takva besmrtna. Detaljna analiza teza možda bi pokazala inkonzistentnost, ali isto bi se tako moglo reći da je inkonzistentnost prisutna na razini izraza, dok je jasno da same teze izražene tim nespretnim konstrukcijama nisu logički nespojive.

Lachu je problematično i »prihvatanje« koje Zimmermann postavlja kao uvjet za nastanak osjeta (Lach 1932, 399). Naime samo živčano uzbuđenje nije dovoljan uzrok osjeta, već je nužno da to uzbuđenje subjekt prihvati ili primi (Zimmermann 1932a, 167). U čemu se točno sastoji to prihvaćanje, koje iz kemijskog procesa (podraženost živčanog sustava) proizvodi stanje svijesti (doživljaj, u ovom slučaju osjet)? Sam nudi jedno moguće tumačenje tog procesa, koje se oslanja na skolastičku filozofiju: moći duše, koje se razlikuju od nje same, informiraju tjelesne osjetilne organe. Te moći pak bivaju informirane utisnutim osjetilnim slikama, što je nužan uvjet za njihovo djelovanje; tek se to djelovanje (znači viđenje, slušanje itd. kao oblici osjetilne spoznaje) može nazvati percepcijom (Lach 1932, 399). Na stranu činjenica što eksplanatorni dobitak Lachova izvoda uopće nije jasan iz navedenog primjera, Zimmermann odgovara kako je namjera tih pasusa bila dokazati da osjet nije tek fiziološki događaj, već prije svega psihički – dakle da ima iskustvenu, subjektivnu komponentu (Zimmermann 1932c, 495-496).¹⁰ U empirijskoj psihologiji, nastavlja Zimmermann, nema mjesta dociranju o informiranju organa pomoću duševnih moći (Zimmermann 1932c, 496).

Veći broj konkretnih prigovora i prijedloga Lach ima na poglavlje o filozofskoj psihologiji. Tako misli da bi bilo bolje da je Zimmermann na samom početku poglavlja izrekao svoj stav o pitanjima koja čine filozofsku psihologiju, a koji bi kasnije opširnije tumačio i dokazivao (Lach 1932, 400). Smatra da je Zimmermann trebao snažnije istaknuti da je duša nepotpuna supstancija te da tek kao forma u spoju s materijom čini potpunu predikamentalnu supstanciju (Lach 1932, 400). Lach misli da je nepotpuno iskazana jednostavnost duše. Duša naime nije jednostavna samo ukoliko je neprotežna (dakle kvantitativno nedjeljiva). Duša je, prema Lachu, jednostavna prije svega zato što nema standardnu hilemorfističku kompoziciju (materija i forma) – pravi razlog neraspadljivosti duše jest manjak složenosti u bitnim dijelovima koji se mogu odvojiti jedan

¹⁰ O tome piše Škarica (Škarica, 2004).

od drugoga, kao što se čovjekovo tijelo može odvojiti od duše (Lach 1932, 401). Općenito Lach prigovara Zimmermannu na redoslijedu kojim su neke teze obrađene, kao i na izostavljanju brojnih teza (Lach 1932, 401). Posljedica je to, Lach uviđa, kratkoće poglavlja te smatra da bi bilo potrebno filozofsku psihologiju obraditi jednako opširno kao i empirijsku. Štoviše, u posljednjoj rečenici svoje recenzije Lach izriče želju da Zimmermann »«...» što prije napiše isto tako jasnu, preglednu i opširnu filozofijsku psihologiju, kao što je ova empirijska.« (Lach 1932, 402).

Što se tiče jednostavnosti duše, Zimmermann smatra da je ona sasvim dovoljno iskazana naglaskom na duhovnosti duše, tj. neovisnošću duše o bilo kojem materijalnom principu koji bi ju konstituirao (Zimmermann 1933, 155). A što se tiče ostalih Lachovih prigovora Zimmermann primjećuje da se svi svode na to da je knjiga nedovoljno skolastički intonirana (Zimmermann 1932c, 496; Zimmermann 1933, 155). S tom se primjedbom on ne slaže, tvrdeći da je uloga knjige prikazati trenutni status znanja u općoj psihološkoj nauci, a ne samo u skolastičkoj psihologiji. Zbog toga je i poglavlju o filozofskoj psihologiji dodijeljen toliki broj stranica (23 stranice); u jednom općem prikazu psihologije naprosto nema mjesta za opsežniju raspravu o filozofskim pitanjima, te su i zbog toga ostala netaknuta brojna pitanja koja Lach smatra bitnima (Zimmermann 1932c, 496).

To su glavni momenti polemike s Lachom, koja je bila dosta sadržajna i na trenutke vrlo minuciozna.¹¹

Zaključak

Zimmermannova je knjiga *Duševni život* svakako izazvala pozornost intelektualne javnosti svojim izlaskom. Vrlo je zanimljiva činjenica da su dva recenzenta uputili posve oprečne kritike na račun iste knjige, nalazeći u njoj dijametralno suprotne mane. Dok Lachu smeta manjak skolastičke filozofije, Vernić se žali da je ima previše i da to knjigu čini neobjektivnom i neznanstvenom. To je svakako dobar pokazatelj pluralizma mišljenja i svjetonazora prisutnih u Hrvatskoj u tridesetim godinama 20. stoljeća.

¹¹ Iznimka je od te sadržajnosti (ali ne i minucioznosti) razmjena stavova o ispravnom pisanju engleske riječi »behaviour«. Lach prigovara Zimmermannu pogrešno pisanje te riječi kao »behavior« (Lach 1932, 401) na što Zimmermann odgovara kako on piše tu riječ u njenoj američkoj inačici (Zimmermann 1932c, 496).

Bibliografija

Izvori

- Lach, Josip (1932) »Dr. Stjepan Zimmermann: Duševni život. Izdala Jug. Akademija u Zagrebu. 1932. Knj. IX. str. 312.« *Bogoslovska smotra* 20/3, str. 396–402.
- Vernić, Zdenko (1932a) »Seele oder Geist?«, *Morgenblatt* 47/173, 26. lipnja 1932, str. 6.
- Vernić, Zdenko (1932b) »Na polemiku dra Zimmermanna«, *Obzor* 73/193, 29. kolovoza 1932, str. 2–3.
- Zimmermann, Stjepan (1932a) *Duševni život* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti).
- Zimmermann, Stjepan (1932b) »Dr. Z. Vernić o mojoj knjizi Duševni život«, *Bogoslovska smotra* 20/4, str. 490–494.
- Zimmermann, Stjepan (1932c) »Dr. J. Lach o mojoj knjizi Duševni život«, *Bogoslovska smotra* 20/4, str. 494–496.
- Zimmermann, Stjepan (1932d) »Duševni život«, *Obzor* 73/158, 12. srpnja 1932, str. 2–3.
- Zimmermann, Stjepan (1932e) »Duševni život«, *Obzor* 73/159, 13. srpnja 1932, str. 2–3.
- Zimmermann, Stjepan (1932f) »Na obranu nauke«, *Obzor* 73/201, 7. rujna 1932, str. 2–3.
- Zimmermann, Stjepan (1933) »Duševni život (Osvrt na pisanje Dra. J. Lacha)«, *Bogoslovska smotra* 21/2, str. 154–160.

Literatura

- Filipović, Ljiljana (1997) »Počeci psihoanalize u Zagrebu. Psihoanaliza u sudnici«, u: Damir Barbarić (ur.), *Fin de siècle Zagreb – Beč* (Zagreb: Školska knjiga), str. 109–125.
- Hanson, Norwood Russell (1958) *Patterns of Discovery: An Inquiry Into the Conceptual Foundations of Science* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Kenny, Anthony (2004) *Aquinas on Mind* (New York: Routledge).
- Kljajić, Stipe (2011) »Intelektualni i društveni angažman Stjepana Zimmermanna između dva svjetska rata (1918.-1941.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 43/2, str. 551–576.
- Posavac, Zlatko (2002) »Kultura, estetika i estetički fenomeni u filozofiji Stjepana Zimmermanna. Prilog istraživačkom projektu o pojmu lijepoga i umjetnosti hrvatske neoskolastike u sprezi s problemima filozofije povijesti«, u: Vladimir Stipetić

- (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna* (Zagreb: HAZU i Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu), str. 55–88.
- Škarica, Dario (2004) »Zimmermann o trima vrstama znanja«, *Filozofska istraživanja* 24/3–4, str. 929–976.
- Škarica, Dario (2009) »Izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 35/1-2, str. 99–121.
- Toma Akvinski (2005) *Izabrano djelo*, uredio Tomo Vereš (Zagreb: Nakladni zavod Globus).

Zimmermann's Polemics with Vernić and Lach

Summary

Stjepan Zimmermann was involved in two public polemics about his book *Duševni život* (*Mental Life*) published in 1932, which contains a general summary of empirical and philosophical psychology. One of the debates involved Zimmermann and Zdenko Vernić, who believes the book to be a simple propaganda of Neo-Thomist philosophy, and he also objects to the lack of Zimmermann's originality in his research. Josip Lach has also brought up several objections in his review of the book, claiming that some of the theses are not clear enough. Lach's general criticism concerns the lack of scholastic philosophy in the book.

Zimmermann responds to Vernić by claiming that all the theses in the book are argued for in a strict scientific manner and therefore they are not an example of religious propaganda, despite the fact that some of them agree with the religious truths of Catholicism, while he responds to Lach with an argument that a book of that size and purpose simply does not allow a detailed analysis of the subject matter from a Neo-Scholastic perspective.

Key Words: Stjepan Zimmermann, Josip Lach, Zdenko Vernić, selfhood, psychology, philosophy, Neo-Thomism